

АКСІОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ

AXIOLOGICAL COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF POLICE OFFICERS RESILIENCE: CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT

Стаття презентує концептуалізацію феномена аксіологічної компетентності як структурного компонента резильєнтності особистості працівників поліції. Резильєнтність розглянуто як особистісну якість, що забезпечує здатність запобігати дезадаптації у складних ситуаціях, розвиватися навіть під впливом стресових обставин, профілакувати та долати наслідки психотравмуючих впливів. Найбільш релевантним для розуміння сутності аксіологічної компетентності як структурного компонента резильєнтності визнано компетентнісний підхід. Аксіологічну компетентність визначено як здатність розуміти, цінувати та оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей. Обґрунтовано структурно-змістову модель аксіологічної компетентності поліцейського, яка містить такі складові, як: усвідомлення та аналіз цінностей; вміння виражати свої цінності; реалізація цінностей у дії; здатність вирішувати конфлікти, пов'язані з цінностями; розвиток ціннісних орієнтацій; ціннісна гнучкість; соціальна чутливість та толерантність до цінностей інших людей; критичне мислення. Усвідомлення та аналіз цінностей передбачає розуміння того, що цінності існують і впливають на життя. Уміння виражати свої цінності виявляється у відповідних навичках у відкритий і ефективний спосіб. Реалізація цінностей у дії пов'язана із здатністю успішно перетворювати свої цінності на конкретні дії. Здатність вирішувати міжособистісні конфлікти зумовлює вміння розв'язувати ціннісні суперечки. Здатність вирішувати внутрішні конфлікти виявляється у вмінні вирішувати ціннісні дилеми. Розвиток ціннісних орієнтацій включає в себе здатність змінювати ціннісні орієнтації відповідно до зміни життєвих обставин. Соціальна чутливість і толерантність передбачає розуміння та врахування цінностей інших людей, здатність ставитися до інших з повагою. Критичне мислення вказує на здатність оцінювати свої цінності та цінності суспільства.

Ключові слова: ціннісно-сміслова сфера, аксіологічна компетентність, резильєнт-

ність особистості поліцейського, працівники поліції, поліцейські.

The article presents the conceptualization of the phenomenon of axiological competence as a structural component of the resilience of police officers. Resilience is considered as a personal quality that provides the ability to prevent maladaptation in difficult situations, to develop even under the influence of stressful circumstances, to prevent and overcome the consequences of psycho-traumatic influences. The competence approach is recognized as the most relevant for understanding the essence of axiological competence as a structural component of resilience. Axiological competence is defined as the ability to understand, appreciate and evaluate values, to choose actions and make decisions that correspond to values, to influence one's own value orientations and behavior based on these values. The structural and content model of axiological competence of a police officer is substantiated. Axiological competence includes such components as: awareness and analysis of values; the ability to express one's values; implementation of values in action; the ability to resolve conflicts related to values; development of value orientations; valuable flexibility; social sensitivity and tolerance for other people's values; critical thinking. Awareness and analysis of values involves understanding that values exist and affect life. The ability to express one's values is manifested in the skills of expressing one's values in an open and effective way. Implementation of values in action is related to the ability to successfully transform one's values into concrete actions. The ability to resolve interpersonal conflicts determines the ability to resolve value disputes. The ability to resolve internal conflicts is manifested in the ability to resolve value dilemmas. The development of value orientations includes the ability to change value orientations in accordance with changing life circumstances. Social sensitivity and tolerance involves understanding and taking into account the values of other people, the ability to treat others with respect. Critical thinking indicates the ability to evaluate one's values and the values of society.

Key words: value-semantic sphere, axiological competence, resilience of a policeman's personality, police officers, policemen.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.30>

Дубінін Д.О.

аспірант кафедри соціології та психології

Харківський національний університет внутрішніх справ

Вступ та обґрунтування актуальності дослідження. За визначенням ВООЗ, резильєнтність – «це здатність відносно добре справлятися (to cope) з важкими ситуаціями, особиста ресурсність» [6, с. 8]. Вивчення резильєнтності працівників поліції є невід'ємною складовою сучасної поліцейської практики та має надзвичайну важливість для забезпечення ефективності та якості роботи правоохоронних органів. У сучасному світі, де вимоги та стресові ситуації для поліцейських постійно зростають, здатність витримувати тиск, адап-

туватися до негативних факторів та відновлювати психоемоційну стійкість стає критичною для їхнього успішного функціонування.

Особливої значущості проблема резильєнтності набуває в умовах воєнного стану, які створюють надзвичайно складні виклики для суспільства та його захисників, зокрема, для поліцейських, які виступають на передньому краї у забезпеченні безпеки та порядку. Воєнний стан призводить до росту стресових факторів, посиленого фізичного та психологічного навантаження й постійного відчуття загрози.

Поліцейські, що діють у цих умовах, стикаються зі складними ситуаціями, які вимагають швидкого та відповідального реагування. У таких надзвичайних ситуаціях необхідність вивчення резильєнтності працівників поліції стає актуальнішою, ніж будь-коли раніше.

Вивчення резильєнтності працівників поліції в умовах воєнного стану дозволяє розкрити й розвинути їхні внутрішні резерви та стратегії, які допомагатимуть витримувати тиск і стрес, збільшувати стійкість до впливу стресорів і підтримувати ефективність служби на високому рівні. Вивчення цього аспекту стає необхідним для забезпечення найкращих умов для функціонування поліцейських під час воєнного конфлікту, а також для збереження їхньої психічної та фізичної стійкості, яка є важливою як для них самих, так і для громади, яку вони обслуговують.

Резильєнтність – це властивість особистості, яку можна розвивати та вдосконалювати. Вивчення цієї якості серед поліцейських допомагає створити відмінні умови для підтримки їхнього психічного та фізичного здоров'я, підвищення ефективності їхньої роботи та забезпечення безпеки громадян. У даному контексті вивчення резильєнтності поліцейських стає стратегічним завданням, яке відкриває перед сучасними правоохоронцями нові можливості та допомагає їм більш ефективно виконувати свою місію в забезпеченні правопорядку та безпеки суспільства.

На сьогодні було проведено значну кількість досліджень, які підтверджують, що, хоча резильєнтність не гарантує, що особа не зазнає психологічних труднощів внаслідок важкого стресу, вона визначає здатність ефективно діяти в складних ситуаціях, зменшує вразливість до стресу, депресії та розвитку психосоматичних захворювань. Проте, дослідження феномена резильєнтності ще не вичерпало всіх своїх можливостей у сучасній психології.

Зокрема, залишається актуальною задача дослідження структури та факторів, що впливають на розвиток резильєнтності працівників Національної поліції України. У цьому контексті особливу увагу слід звернути на вивчення ціннісно-сміслових аспектів діяльності як ключового компонента структури резильєнтності поліцейських.

Метою цього теоретико-методологічного дослідження була концептуалізація феномена аксіологічної компетентності як структурного компонента резильєнтності особистості працівників поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі дослідження було проведено структурно-змістовий аналіз феномена резильєнтності особистості в різних психологічних теоріях і концепціях. Результати цього аналізу виявили певного роду полеміку

щодо розгляду резильєнтності як динамічного процесу, спрямованого на адаптацію до важких життєвих ситуацій, попередження виникнення негативних наслідків цих ситуацій і відновлення після них [6; 8; 15; 17], або особистісної якості. Більш релевантним до концепції нашого дослідження є підхід, у межах якого резильєнтність розглядають саме як особистісну якість, що забезпечує людині здатність запобігати дезадаптації в складних ситуаціях, розвиватися навіть під впливом стресових обставин, профілакувати та долати наслідки психотравмуючих впливів [3; 4; 5; 13; 16].

Важливою складовою концептуалізації будь-якого феномена є визначення його структури. Аналіз зарубіжних психологічних досліджень дозволив встановити, що у світовій психології існує значна кількість теорій, у яких описано структуру резильєнтності. Далі в хронологічному порядку їх опублікування наведені теорії, у яких до складових резильєнтності було включено ціннісно-сміслові феномени.

У концепції П.Т. Бартон, Р.Дж. Урсано, К.М. Райт (P.T. Bartone, R.J. Ursano, K.M. Wright, 1989) резильєнтність, яка детермінує те, як люди справляються зі стресовими обставинами, описано переліком трьох тісно пов'язаних диспозиційних тенденцій: прихильність – відчуття сенсу та мети щодо себе, інших і роботи; контроль – відчуття автономії та здатності впливати на власну долю; виклик – відчуття жаги до життя, яка спонукає сприймати зміни, як захопливі можливості та можливості, а не загрози безпеці чи виживанню [2].

У роботі Г.М. Вагнільд, Х.М. Янг (G.M. Wagnild, H.M. Young, 1993, 2009) резильєнтність розглядається як структура, яка утворюється п'ятьма факторами: незворушність (відображає здатність «плисти за течією»); наполегливість або рішучість; самозабезпечення (відображає віру у свою здатність керувати життям); осмисленість або віра в те, що життя має сенс; екзистенційна самотність або відчуття унікальності [15; 16].

М.Р. Харві, Б. Лян, П.А. Харні (M.R. Harvey, B. Liang, P.A. Harney, 2003) описують резильєнтність у контексті здатності людини відновлюватися після травматичного стресового досвіду та визначають такі її структурні компоненти: влада над пам'яттю, інтеграція пам'яті та афекту, толерантність до афекту та регулювання, оволодіння симптомами та позитивне подолання, самооцінка, самозгуртованість, безпечна прив'язаність та *створення сенсу* [8].

Д.С. Джонсон, М.А. Полусні, Ч.Р. Ербес (D.C. Johnson, M.A. Polusny, C.R. Erbes, 2011) у своїй концепції фокусуються на тому, як людина зазвичай реагує під час і одразу після стресових подій, зосереджуючись на внутрішніх особистісних характеристиках. Складовими резильєнтності за результатами

проведеного дослідниками факторного аналізу виявилися наступні: *формування сенсу* та відновлення, активне подолання, когнітивна гнучкість, духовність та самоефективність [9].

А. Мастен (A. Masten, 2014) до переліку резильєнтних факторів особисто відніс такі: досвід дбайливого опікування в дитинстві, близькі стосунки з людьми, наявність близьких друзів і романтичних партнерів, високий рівень інтелектуального розвитку, розвинені навички вирішення проблем, здатність до самоконтролю та регулювання емоцій, здатність до панування діяльності, мотивація успіху, самоефективність, *цінності та сенси*, здатність до навчання, віра та надія, гармонійні стосунки з оточуючими [12].

Окрім названих, також було виявлено концепції, де до структури резильєнтності було залучено не цінності та смисли, а дещо близький за психологічним змістом феномен – духовність.

Дж. Скалі, К. Гандубер, К. Річі (J. Scali, C. Gandubert, K. Ritchie) та ін. (2012) у своїй роботі до структури резильєнтності віднесли наполегливість і компетентність, довіру до своїх інстинктів, толерантність до негативного впливу; прийняття змін і безпеку в стосунках, контроль, *духовність* [14].

М.Д. Мадсен та Н. Абель (M.D. Madsen, N. Abell, 2010) описали резильєнтність як сукупність захисних факторів особистості (позитивні особливості когнітивного, емоційного, екологічного, соціального та духовного досвіду людини, які пов'язані зі стійкістю та в сукупності сприяють їй), поєднаних із позитивною адаптацією після насильства. До її структури було віднесено вирішення проблем, стосунки, оптимізм і *духовність* [11].

Наведені дані підтверджують визнання науковою спільнотою існування ціннісно-смилових регуляторів у структурі резильєнтності особистості. Утім, вичерпних виокремлених досліджень феномена цінностей у контексті проблеми резильєнтності на сьогодні не проведено. Хоча, на наш погляд, цінності відіграють значну роль у розвитку підтримки резильєнтності особистості:

- цінності допомагають особистості розуміти, що для неї є дійсно важливим, і чим вона хоче керуватися в житті; ця орієнтація допомагає знаходити сенс у складних ситуаціях і створює міцний фундамент для стресостійкості;

- значущі цінності стимулюють розвиток внутрішнього ресурсу та самосвідомості; це допомагає особистості краще розуміти себе, свої переконання, зберігати стійкість у складних ситуаціях;

- зміна цінностей або їх переосмислення може бути частиною адаптації до нових обставин; резильєнтні особистості можуть змінювати свої цінності, коли це необхідно, але при

цьому залишаються вірними своїм основним переконанням;

- особистості з чіткими цінностями мають аксіологічний фундамент, на якому можна будувати стратегії вирішення проблем;

- цінності можуть об'єднувати людей, підтримувати важливі відносини та зміцнювати соціальну підтримку.

Усі ці аспекти підкреслюють важливість цінностей у підтримці резильєнтності особистості. Вони не лише надають сенс життю, але й створюють основу для ефективної адаптації до складних ситуацій і розвитку внутрішніх ресурсів для подолання труднощів.

Аналіз сучасних теоретико-методологічних підходів, реалізованих у психологічних дослідженнях, дозволив дійти висновку, що найбільш евристично цінним щодо вивчення ціннісної складової резильєнтності особистості працівника поліції є компетентнісний підхід, до основних положень якого в психології можна віднести такі:

- компетентність пов'язана зі змістом конкретної діяльності, зорієнтована на забезпечення вимог цієї діяльності;

- компетентність є психологічним утворенням (сформованою здатністю особистості), існування якого забезпечує подолання проблемних ситуацій, що виникають у процесі певної діяльності;

- компетентність становить багатокомпонентну цілісну систему особистісних новоутворень, що включає інформаційні, операційні, ціннісно-мотиваційні та поведінкові компоненти;

- компетентність забезпечує реалізацію певної здатності особистості через актуалізацію стану готовності;

- компетентність є необхідною умовою переведення потенційних можливостей особистості в конкретні досягнення (результати) і навпаки;

- компетентність забезпечує оптимальні внутрішні умови для реалізації суб'єктної активності;

- компетентність є динамічним утворенням, що формується, розвивається та проявляється в процесі набуття особистістю певного досвіду [1].

Застосування компетентнісного підходу до вивчення ціннісної сфери особистості є важливим і виправданим із кількох причин:

- цей підхід акцентує увагу на здатності особистості до досягнення конкретних цілей і завдань, вивчення цінностей у контексті компетентнісного підходу дозволяє з'ясувати, наскільки ефективно особистість використовує свої цінності для досягнення значущих життєвих результатів;

- вивчення ціннісної сфери особистості в контексті компетентнісного підходу допо-

магає визначити, як особистість може адаптувати свої цінності до змінних обставин. Це особливо важливо для ефективного функціонування (зокрема, виконання професійних обов'язків) в умовах, де нормою все частіше стає тривалий вплив травмуючих стресових факторів;

– компетентнісний підхід надає можливість розвивати навички та стратегії управління життєвими ситуаціями на основі цінностей, людина може формувати навички використовувати свої цінності для прийняття рішень, подолання наслідків впливу травмуючих стресових подій і посттравматичного зростання;

– компетентнісний підхід допомагає ідентифікувати ресурси, які поліцейській може використовувати для досягнення своїх цілей, зокрема, цінностей, які стимулюють і мотивують.

Виходячи із зазначених вище положень компетентнісного підходу [1], аксіологічну компетентність у нашому дослідженні було визначено як здатність розуміти, цінувати та оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей.

Теоретично обґрунтована в нашому дослідженні структурно-змістова модель аксіологічної компетентності поліцейського містить такі складові, як: усвідомлення та аналіз цінностей; уміння виражати свої цінності; реалізація цінностей у дії; здатність вирішувати конфлікти, пов'язані з цінностями (міжособистісні та внутрішні); розвиток ціннісних орієнтацій; ціннісна гнучкість; соціальна чутливість і толерантність до цінностей інших людей; критичне мислення.

Усвідомлення та аналіз цінностей передбачає розуміння того, що цінності існують і впливають на життя, у тому числі усвідомлення загальних цінностей суспільства, а також особистих цінностей людини. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності вважаємо наступні: здатність вільно формулювати власні цінності та вибудовувати їх ієрархію; розуміння цінностей суспільства, у якому живе людина; схильність рефлексувати над тим, які цінності та чому важливі в житті; усвідомлення того, які події та досвід життя могли вплинути на сформовані ціннісні орієнтації; розуміння того, які цінності є актуальними, а які втратили значущість у минулому та через які причини; відстеження джерел інформації, використовуваних для дослідження власних цінностей і цінностей інших людей; планування та реалізація дій щодо покращення ціннісної регуляції дій; розуміння, які цінності є важливими для самої людини та чому; оцінювання, наскільки цінності відповідають особистим переконанням і життєвим цілям.

Уміння виражати свої цінності виявляється в навичках вираження своїх цінностей у відкритий і ефективний спосіб (комунікація з іншими людьми, відкриті виступи та заяви, створення продуктів мистецтва, реалізація в життєвих виборах і рішеннях). Серед емпіричних індикаторів можна виділити наступні: розуміння того, які цінності є найбільш важливими та найбільш очевидними; здатність виявляти, які ситуації або рішення в житті найбільше задовольняють людину та відповідають її цінностям; здатність і прагнення втілювати свої цінності в зовнішніх діях; здатність використовувати різні прийоми для глибокого виявлення своїх цінностей і переконань; здатність планувати та реалізувати дії та зміни в житті на основі виявлених цінностей для досягнення більшої гармонії та задоволення.

Реалізація цінностей у дії пов'язана із здатністю успішно перетворювати свої цінності на конкретні дії та рішення. Емпіричні індикатори – це здатність визначити, які конкретні дії або рішення приймаються на основі цінностей; вміння виявляти, як цінності впливають на вибори та дії в повсякденному житті; здатність узгоджувати дії з власними цінностями; регулярне здійснення дій, пов'язаних із реалізацією цінностей; знаходження джерел мотивації для виявлення цінностей у діяльності та рішеннях; досвід рішень або дій у минулому, які були особливо значущими з точки зору наявних цінностей.

Здатність вирішувати міжособистісні конфлікти, пов'язані з цінностями, зумовлює вміння знаходити компроміси та розв'язувати суперечки в спосіб, що враховує цінності всіх сторін. Емпіричними індикаторами є такі: розуміння типових способів реагування в ситуаціях, коли цінності конфліктують із цінностями інших людей; розуміння того протиріччя, які цінності лежать в основі конфліктів, що виникають; здатність винаходити спільні рішення в ситуаціях, де конфліктують різні цінності; наявність звичок обговорення ціннісних протиріч заради розв'язання конфлікту.

Здатність вирішувати внутрішні конфлікти виявляється у вмінні виявляти та в конструктивний спосіб вирішувати проблеми, що виникають унаслідок ціннісних дилем. Емпіричними індикаторами цього структурного елементу аксіологічної компетентності є наступні: здатність розуміти, які цінності конфліктують у певній ситуації чи прийнятті рішення; уміння точно визначити, із якими цінностями кожен із конфліктуючих «внутрішніх голосів» асоціюється; здатність виявляти аргументи та докази, які підтримують кожен із сторін внутрішнього конфлікту; здатність розуміти можливість знаходити компроміс або спосіб об'єднати цінності, які конфліктують, щоб знайти гармонію; навички використання різних методів аналізу та рефлексії, щоб легше розібратися у своїх цінностях.

Розвиток ціннісних орієнтацій містить здатність розвивати та змінювати ціннісні орієнтації відповідно до зміни життєвих обставин і нового досвіду, переосмислювати та переглядати свої цінності впродовж життя. Емпіричні індикатори – це відкритість до можливості перегляду та зміни своїх цінностей; систематичні нові цінності та переконання; відслідковування та аналіз нового досвіду та знань, які можуть вплинути на цінності та переконання; готовність до прийняття нових цінностей і їх інтеграції у своє життя; розуміння можливості позитивних змін у житті, які можуть виникнути внаслідок внесення змін у цінності.

Соціальна чутливість і толерантність передбачають розуміння та врахування цінностей інших людей, здатність ставитися до інших із повагою та розумінням їхніх цінностей. Емпіричні індикатори – це розуміння, що цінності можуть варіюватися від особи до особи та від культури до культури; використання різних способів виявлення та прийняття цінностей інших людей; відкритість до можливості навчатися від людей з іншими ціннісними орієнтаціями; застосування активного слухання під час спілкування, щоб краще розуміти чужі цінності; звичка проявляти повагу та терпимість до різних цінностей і переконань, навіть якщо вони відрізняються від власних.

Критичне мислення вказує на здатність критично оцінювати свої цінності та цінності суспільства в цілому, ставити питання та аналізувати інформацію, що впливає на ціннісні переконання. Виявляється цей структурний компонент аксіологічної компетентності в таких індикаторах: прагнення розглядати свої цінності критично та об'єктивно; здатність визначати, які аргументи або докази підтримують наявні цінності, і чи є вони актуальними; уміння ідентифікувати та розрізнити цінності, які були внутрішньо встановлені від тих, які були нав'язані соціумом чи оточенням; звичка використовувати саморефлексію та аналіз для оцінки, наскільки цінності відповідають поточному розвитку; обізнаність про техніки рефлексії, які можна використовувати для більш глибокого розуміння своїх цінностей.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене теоретико-методологічне дослідження дозволило концептуалізувати феномен аксіологічної компетентності як структурний компонент резильєнтності особистості працівників поліції.

Отримані результати дозволили встановити, що в більшості сучасних концепцій резильєнтності до її особистісних факторів відносять ціннісно-сміслові або споріднені феномени.

Найбільш релевантним для розуміння сутності аксіологічної компетентності як структурного компонента резильєнтності визначено

компетентнісний підхід, врахування положень якого дозволяє сформулювати визначення аксіологічної компетентності як здатність розуміти, цінувати й оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на власні ціннісні орієнтації та поведінку на основі цих цінностей.

Теоретично обґрунтована в дослідженні структурно-змістова модель аксіологічної компетентності поліцейського містить такі складові, як: усвідомлення та аналіз цінностей; уміння виражати свої цінності; реалізація цінностей у дії; здатність вирішувати конфлікти, пов'язані з цінностями (міжособистісні та внутрішні); розвиток ціннісних орієнтацій; ціннісна гнучкість; соціальна чутливість і толерантність до цінностей інших людей; критичне мислення.

Представлена структурно-змістова модель потребує подальшої емпіричної верифікації, а визначена система емпіричних індикаторів аксіологічної компетентності є основою для розробки первинної форми психодіагностичної методики для вивчення цієї особистісної якості.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у емпіричній верифікації запропонованої структурно-змістової моделі аксіологічної компетентності працівників поліції, проведенні факторного та типологічного аналізів показників аксіологічної компетентності працівників поліції, виявленні особливості взаємозв'язку показників аксіологічної компетентності зі структурно-змістовими характеристиками резильєнтності поліцейських.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики : монографія. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. 286 с.
2. Bartone P.T., Ursano R.J., Wright K.M., Ingraham L.H. The impact of a military air disaster on the health of assistance workers. *Journal of nervous and mental disease*. 1989. № 177(6). P. 317–328.
3. Bolton K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington, 2013. 118 p.
4. Bonnano G.A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. 2004. № 59. P. 21.
5. Connor K.M., Davidson J.R. Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety*. 2003. № 18. P. 76–82.
6. Facilitator Guide MHPSS in Complex Emergencies Training Course. Setting Up Community-Based Supports : Training materials, 2016. 17 p.
7. Fergus S., Zimmerman M.A. Adolescent resilience: a framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual review of Public Health*. 2005. № 26. P. 399.

8. Harvey M.R., Liang B., Harney P.A., Koenen K., Tummala-Narra P. A multidimensional approach to the assessment of trauma impact, recovery and resiliency: Initial psychometric findings. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*. 2003. № 6(2). P. 87–109.
9. Johnson D.C., Polusny M.A., Erbes C.R. Development and initial validation of the Response to Stressful Experiences Scale. *Military Medicine*. 2011. № 176(2). P. 161–169.
10. Luthar S.S., Cicchetti D., Becker B. The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*. 2000. № 71. P. 543–562.
11. Madsen M.D., Abell N. Trauma Resilience Scale: Validation of protective factors associated with adaptation following violence. *Research on Social Work Practice*. 2010. № 20(2). P. 223–233.
12. Masten A. Ordinary magic: resilience in development. New York : The Guilford press, 2014. 308 p.
13. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*. 2005. № 36. P. 227.
14. Scali J., Gandubert C., Ritchie K., Soulier M., Ancelin M-L. Measuring Resilience in Adult Women Using the 10-Items Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Role of Trauma Exposure and Anxiety Disorders. *PLoS ONE*. Vol. 7(6). P. 39879. Epub 2012 Jun 29.
15. Wagnild G.M. A Review of Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. 2009. № 17(2). P. 105–113.
16. Wagnild G.M., Young H.M. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. 1993. № 1. P. 165–178.